

אמתלא בממון

א. אין חוזר וטוען

הגמרא (בבא בתרא לא.) אומרת:

זה אומר "של אבותי" וזה אומר "של אבותי", האי אייתי סהדי דאבהתיה היא, והאי אייתי סהדי דאכלה שני חזקה... הדר א"ל אין דאבהתך היא וזבנתה מינך, והאי דאמרי לך דאבהתי – דסמיך לי עלה כדאבהתי. טוען וחוזר וטוען, או אין טוען וחוזר וטוען? עולא אמר טוען וחוזר וטוען, נהרדעי אמרי אינו טוען וחוזר וטוען.

נמצאנו למדים כי אדם איננו יכול לחזור בו מהודאתו, אלא אם כן חזרתו מטענתו אינה מנוגדת להודאתו ולטענתו הראשונית. מכאן למדו שניתן לחזור בו מפטור לפטור, שכן אינו פוטר עצמו מחיוב שחל עליו בשל הודאה קודמת. וכך פסק השו"ע (סי' פ):

מי שטוען בכ"ד טענה אחת ונתחייב בה – אינו יכול לטעון טענה אחרת שסותרת הראשונה.

והוסיף הרמ"א (בסי' פ, מקורו ב"נימוקי יוסף", פרק חזקת הבתים טז. מדפי אלפס):

ואפילו יש עדים על טענה שניה – לא מהני.

יש לדון אם ישנה אפשרות לחזור בו בהודאתו באמצעות אמתלא.

ב. מחלוקת האחרונים אם אמרינן אמתלא בממון

הגמרא (כתובות כב.) מביאה שניתן לומר אמתלא באיסורין, ובכך לבטל את חזקת האיסור:

ת"ר: האשה שאמרה "אשת איש אני", וחזרה ואמרה "פנויה אני" – נאמנת. והא שוויה לנפשה חתיכה דאיסורא? אמר רבא בר רב הונא: כגון שנתנה אמתלא לדבריה. תניא נמי הכי אמרה "אשת איש אני", וחזרה ואמרה "פנויה אני" – אינה נאמנת, ואם נתנה אמתלא לדבריה – נאמנת... בעא מיניה שמואל מרב אמרה "טמאה אני", וחזרה ואמרה "טהורה אני", מהו? אמר ליה: אף בזו, אם נתנה אמתלא – נאמנת.

"הקצות החושן" (סי' פ"ס"ק א) הביא מחלוקת אחרונים אם אמתלא מועילה אף בממון לסתור את הודאתו, כשם שמצאנו באמתלא באיסורים: לדעת המהר"ש הלוי אמתלא בממון מועילה, כשם שמצאנו שאמתלא מועילה באיסור אשת איש, שאם נותנת האישה אמתלא לדבריה על הודאתה שאשת איש היא – נאמנת לחזור בה מהודאתה. כן הוא בממון, אם נותן אמתלא לטענתו יכול לחזור בו מהודאתו ומחיובו, שכן אם הקלו בערוה החמורה כל שכן בממון הקל.

המהר"א חסון חלק עליו, וסבר שכיוון שהודה בחיובו שוב אינו יכול להיפטר בשום אמתלא או שאר טענת אונס. והוכיח כן מדעת הרא"ה (מובאת בר"ן, כתובות ט: מדפי אלפס), שאם אישה אומרת שהיא מקודשת לפלוני שוב אינה יכולה לומר אמתלא ואינה נאמנת לומר שאינה נשואה, "דלאו כל כמניה לחוב לו ולהפקיע עצמה ממנו"; והוא הדין בממון – לאחר שהודה בחיובו, שוב אינו נפטר על-ידי אמתלא כלשהי. וכן נקט "הקצות החושן" כדבריו, שכיוון שאינו סותר את דבריו הראשונים, אלא מבאר ומפרש את הודאתו, שאין בה כדי לסתור את מה שהודה בו ולפטור עצמו מהחיוב שהודה בו תחילה.

ומצאנו שאדם יכול לחזור בו מטענתו בשני תנאים:

א. כאשר הוא מתקן דבריו הראשונים, כפי שראינו בגמרא לעיל, שבטענתו כעת אינו מעוניין לסתור את הודאתו. והמהר"ש הלוי הוכיח מדין זה כי כל אמתלא מתקבלת ונאמן בה, אולם "בקצות החושן" דחה את דבריו, וכתב כי כאשר מתקן דבריו נאמן רק לתקן דבריו ולחזור בו מטענתו, אולם לא לסתור את דבריו הראשונים. ואם כן, צריך בדיקה, מדוע במקרה כזה כשמתקן דבריו אכן נאמן?

ב. על-ידי טענות השטאה והשבעה, כמבואר בגמרא (סנהדרין כט.), שאם המודה טוען שהודה על מנת שלא להשביע את בניו¹, או ששיטה בהודאתו – אין בהודאתו כדי לחייבו. ונימק זאת "קצות החושן", שדווקא בטענות אלו נאמן, משום "שדרך כל העולם בו לומר על דרך השטאה או השבעה, ומשו"ה נאמן בכך". וכן מצאנו ברא"ש (סנהדרין פרק ג ס"י כה): "דכשאדם תובע את חברו מה שאינו חייב לו, דרך הוא להודות לו כדי להשטות בו". כיוון שאלו טענות מצויות, הריהו נאמן לטעון אותן באמתלא. ועדיין צריך בירור, מדוע שכיחותן של הטענות מאפשרת לטעון אותן?

בהמשך "קצות החושן" מוכיח את מעלתה של טענת השבעה ועליונותה על פני טענת אמתלא אחרת; שכן בעוד בשאר אמתלות בית הדין אינו פותח לבעל הדין ואינו טוען עבורו, בהשבעה, לשיטת כמה פוסקים², בית הדין מקדים ופותח לנידון אפשרות זו וטוען לו כן משום רגילות הטענה. ועדיין יש לבאר: אם בטענת השטאה והשבעה הוא עוקר את הודאתו, מדוע שכיחות הטענה מאפשרת לבית הדין לטעון אותה?

ואכן יש לחקור, מדוע לא נאמן באמתלא שטוען לעקור את הודאתו הראשונה – האם משום שכבר הודה, או משום שכוח האמתלא הוא קלוש?

כלומר, אם פשוטו הוא כי בהודאה הראשונה הוא נאמן, והתחייב בגינה באופן שאינו יכול להיפטר מחיובו – ואז יהא עלינו לבאר מדוע בטענות שכיחות כהשטאה והשבעה הוא נאמן לעקור את הודאתו הראשונה; או שמא ניתן היה לפטרו מהחיוב שהטיל על עצמו בהודאתו, אולם אין בכוח אמתלא רגילה לפטרו – ואז הבעיה היא בנאמנות, שאינו נאמן באמתלא, ולכן אינו יכול לחזור בו מהודאתו, הגם שמעצם ההודאה הראשונה ניתן לחזור בו; ואין הכי נמי, אם יטען טענה אלימתא וטובה, כהשטאה והשבעה, יכול לחזור בו ולתקן דבריו הראשונים, בשל כוחן של טענות אלו, ולבטל את חיובו בשל ההודאה הראשונה.

אולם אם נבין כצד השני, שקלישותה של האמתלא אינה מאפשרת לו לחזור בו מהודאתו, מה אם יבואו עדים לסייע לאמתלא – מדוע לא יהיה נאמן לחזור בו מהודאתו, כפי שהוסיף הרמ"א על-פי ה"נימוקי יוסף", דבר המורה שלא חוסר נאמנות גורם לכך שהאמתלא לא תוכל לבטל את הודאתו.

ג. אמרינן אמתלא הברורה לכול

בגמרא (כתובות יט.) איתא:

אמר רב יהודה אמר רב: האומר "שטר אמנה הוא זה" – אינו נאמן. דקאמר מאן... אביי אמר לעולם דאמר מלוה, וכגון שחב לאחרים.

המלוה איננו נאמן לומר שהשטר שבידו הוא אמנה או פרוע, אם הוא חייב לאחרים ואין לו ממה לפרוע אלא מזה השטר, כיוון שהוא בא לחוב לאחרים. כך פסק השו"ע (ס"י מז ס"א) על-פי דברי ר' יהודה אלו:

ואם אחר שאמר "שטר אמנה הוא" פרע לבעל חובו ובא לגבות השטר מהלוה, רואים אם כשבעל חובו בא לגבות מזה השטר אמר "שטר אמנה הוא" – אז ודאי לא היתה כוונתו אלא לדחות בעל חובו.

וכן הוא ברא"ש (כתובות פרק ב ס"י ט). מצאנו שיכול לומר אמתלא בממון ונאמן, בניגוד לדבריו הקודמים שביטלו את חיובו, ובטענת אמתלא זו חוזר לגבות את שטרו, בניגוד לנאמר לעיל.

הט"ז (ס"י מז ס"א יז) כתב שמשום שהשטר עמו, נאמן לומר שרק ביקש לדחות את בעל החוב, שכן השטר שבידו מסייע לומר שאכן החיוב בעינו עומד. לפי דבריו, באמת לא ניתן לומר אמתלא אלא אם שטר מסייעו; והרי שהוא הבין שהבעיה היא במהות האמתלא, אם בשל חוסר הנאמנות ואם משום שאינה טענה חזקה דיה כשלעצמה, אלא אם יש לו סיוע. אולם דווקא שטר יכול לשמש כסיוע, ולא עדים – כפי שראינו לעיל בדעת הרמ"א על-פי ה"נימוקי יוסף". וצריך בירור אם כן, במה שונים עדים שמסייעים לו משטר שעמו שמסייעו?

ה"קובץ שיעורים" (א בכתובות אות נא) כתב כי דווקא אמתלא רגילה אינה מוציאה מהודאה ומחיוב, ברם אמתלא הברורה לכול, שאומדים את דעתו באופן ברור כי כוונתו הייתה רק לדחות את בעל החוב – טענותיו מתקבלות ויכול לחזור ולבטל את דבריו הראשונים באמתלא ברורה כזאת.

¹ השבעה מלשון "שובע", כלומר הוא רוצה שלא יחשבו שהוא שבע בממון (=עשיר), ולכן הוא אמר שחייב כסף. הערת עורך.

² התוספות (שם כט: ד"ה כך אדם). והרמב"ם וה"נימוקי יוסף" חולקים, וס"ל שאף בטענה זו בית דין לא פותחים לו.

בפשטות נראה להבין בדעת ה"קובץ שיעורים" שהחיסרון באמתלא הוא חוסר הנאמנות לטענתו השנייה, ולכן כאשר ישנו בירור טוב וברור לכול, הרי אמתלתו מקבלת תוקף המפקיע ומבטל את החיוב הקודם. לדבריו אלו מוכרחים לומר כי כל אמתלא בצירוף סיוע המבסס אותה תועיל – דבר שאינו מוסכם לכולי עלמא, כפי שראינו ברמ"א.

ד. יסוד החילוק בין סוגי האמתלות

יש לבחון ביסוד טענת אמתלא, מה מבקש בעל הדין ליצור באמתלא שבידו. בדרך-כלל באמתלא מבקש בעל הדין למצוא תואנה לעקור את דבריו הראשונים, ולטעון כי אין בהם ממש, והגם שהודה – אל לנו להאמין להודאתו. יסוד טענתו הוא שיש לתת לו נאמנות כעת, ולהאמין לדברים היוצאים מפיו עכשיו. לפי שני הצדדים בחקירה לעיל, איננו יכולים להאמינו – אם בגלל שדבריו הראשונים התקבלו כבר, יש לו חזקת חיוב ולא ניתן לערער את הודאתו, אף אם בידו סיעתא, ואם משום שמדוע נאמין כעת לאמתלא שלו, שמא יש להאמין לדבריו הראשונים.

אולם ניתן להבין את האמתלא באופן שונה: האמתלא אומרת שעדיין לא נוצר חיוב ברור ומוחלט, וההודאה הראשונה לא נבדקה די צרכה, ועל כן אין בסיס לחיוב.

כאשר טוען אמתלא כהשטאה וכהשבעה – הרי כיוון שהטענות שכיחות הן, ודרך העולם לטעון כן או להודות באופן כזה, אין זו אמתלא העוקרת את דבריו הראשונים, אלא בטענה זו הוא מבקש לומר שמעולם לא הייתה כאן הודאה מחייבת, ואין חזקת חיוב כלל ללא בירור שאין השטאה והשבעה. ועל כן אף בית הדין נדרש לטעון עבורו טענות אלו, שכן הן אינן טענות העוקרות את ההודאה הראשונה, אלא מפסקות בעצם מוחלטות ההודאה, והטענה היא כי ההודאה אינה מושלמת.

ואכן, את יסוד החיוב של הממון ואת חזקת החיוב מוטל גם על בית הדין לבסס³. ומה שאין טוענים בבית הדין טענת השטאה הוא משום שאם הבעל דין אינו טוען טענה זו – הרי זו ריעותא באמתלא, שאינה נכונה. שכן מעצם שתיקת הנתבע יש ריעותא: מדוע אינו טוען טענה יסודית זו (ראיה לדבר, שליוורשים כן טוענים – מה שמורה על כך שבית הדין אינו טוען לנתבע רק משום ריעותא, דבר שאינו נכון ביחס ליתומים. אך אין חיסרון שבית הדין יטען כן ויאמת את ההודאה).

ומשום הכי, אף למהר"א חסון, שסבר שאין לטעון שאר אמתלא בממון, יכול לטעון טענות אלו, שמבקשות לבסס את ההודאה, ואומרות שעדיין לא נוצר חיוב. וכן הוא בגמרא (כתובות כב). לגבי אישה שקפצו עליה בני אדם לקדשה, ואמרה להם "מקודשת אני" – יכולה לטעון שרק משום שבאו אנשים שאינם מהוגנים אמרה כן. וכן שם לגבי אישה שאמרה "טמאה אני" וחזרה ואמרה "טהורה אני" – נאמנת לומר אמתלא לדבריה, שכן אינה עוקרת באמתלות אלו את ההודאה הראשונה, אלא טוענת שמעולם לא הייתה כאן הודאה.

וכן יש להבין את ה"קובץ שיעורים", שאומדנא הברורה לכל היא בדברים שגלוי לכל אדם שאין בהם הודאה כלל, ועל כן אין חזקת חיוב והטוען יכול לחזור בו מדבריו. וכן צריך לומר בשו"ע (סי' מז), כאשר ברירא לן שטען פרוע או אמנה רק כדי לדחות את בעל חובו, הרי שיסוד הודאתו שהשטר הוא אמנה ופרוע אינו מספיק כדי לערער את חזקת החיוב שנוצרת על-ידי השטר; ובטענת אמתלא הברורה לכל הנו מבקש לטעון שאין להודאתו תוקף ואינה הודאה טובה, אשר על כן אמתלא כזו מתקבלת.

בדומה לכך מצאנו בטעם הדין שהטוען מפטור לפטור נאמן לחזור בו: ה"מגיד משנה", הב"ח, הסמ"ע והגר"א (סי' עט ס"ק כ) נקטו שהוא מטעם מיגו, דמה לו לשקר. הריב"ש (סי' שצב, הובא בשו"ע סי' עט ס"ק ב) כתב שאינו מטעם מיגו, אלא כיוון שאינו משים עצמו רשע בדבריו שחזר בו מפטור לפטור, שהרי אין בטענתו הראשונה חיוב, ולכן אין לו מגבלה לחזור בו מדבריו הראשונים; שהרי כל המניעה לחזור בו מדבריו הראשונים היא כיוון שמקל על עצמו, ומבקש בטענתו לשנות את מעמדו. אולם אם מעמדו נשאר על כנו, ואינו פוטר את עצמו מחיוב, אין טענתו מנוגדת לחזקה שעליו, והוא נאמן.

ה"קצות החושן" (סי' פ ס"ק ב) הקשה, שאם נאמן מטעם מיגו, הרי אם באו עדים אחרי כן בטל המיגו ולא היה יכול להיות נאמן, וכך אכן סבר הרמ"ה. ו"קצות החושן" כתב אליבא דשיטת הר"י מיגאש, שרק משום שלא סיים עדותו הראשונה נאמן כעת, שכן אדם נאמן תוך כדי עדותו, וכל עוד לא חייב עצמו בהודאתו – רואים שלא סיים טענתו ויכול לחזור בו.

אולם לפי היסוד שביארנו, ניתן לחלק בין מיגו שמעוניין לומר כי אין להאמין לו בדבריו הראשונים, אלא בטענתו שכעת טוען, לבין טענה שאין בה לעקור טענות ראשונות, ואינו צריך לעקור שום הודאה ושום חיוב ואין עליו חזקת חיוב – ואז נאמן לחזור בו

³ ואף-על-פי-כן הקשה הב"ח (סי' פ): וכי עשינו עצמנו כעורכי הדיינים, שנטען עבורו? שכן סוף סוף בעל הדין היה צריך לערער את ההודאה שכנגדו, ולהפך את חובת הראיה על התובע, ובית הדין אינו אמור לעשות זאת.

מההודאה הראשונה. וייתכן שזהו עומק הבנת המיגו של בעל "התרומות" והגר"א, או שזוהי משמעות "מה לי לשקר" שנימקו הרב המגיד, הב"ח והסמ"ע. ואולי אף ב"קצות החושן" ניתן לבאר כן, כי לא הסתיימה הודאת חיוב – ומדוע שלא יחזור בו? אלא שלדברינו, כל עוד אין חיוב ממון וטען רק "פטור", יכול לברר לנו כי אין סיבה לחייבו על-פי הטענה הראשונה, שכן אינה מושלמת ואינה יכולה לחייב, או שלא דייק בה, כפי שנקט "נתיבות המשפט" (סי"ק ב), ולא כדברי "קצות החושן", שטענתו עוקרת את ההודאה הראשונה.

סיכום

ישנה מחלוקת אחרונים אם ניתן לטעון אמתלא בממון. לדעת מהר"ש הלוי אמתלא בממון מועילה, כשם שמצאנו שמועילה באיסור, ואילו המהר"א חסון חלק עליו וסבר שכיוון שהודה בחיובו – שוב אינו יכול להיפטר בשום אמתלא או שאר טענת אונס.

חקרנו בסיבת הדבר, מדוע אין לקבל טענת אמתלא, והבאנו שני אופנים לנמק זאת: ההודאה הראשונה יצרה חזקת חיוב, ושוב אינו יכול להפטר אלא בראיה, או שטענת האמתלא אינה טובה דיה על מנת לעקור את הודאתו, ובדיני הטענות עסקינן. הצד השווה שבשני הצדדים הוא שהטוען רוצה על-ידי אמתלא לעקור את ההודאה הראשונה.

הראינו כי ישנו סוג נוסף של טענות, שמבקשות לטעון כי כלל לא הייתה הודאה מחייבת וברורה, וכל עוד לא התבררה ההודאה אין חזקת חיוב – ובכך מגולל הטוען את חובת הראיה על הצד שכנגדו. בכלל טענות אלו כלולות השטאה, השבעה, "אשת איש אני" ו"טמאה אני" באישה – שלכולי עלמא מועיל לטעון כן, בשל המאפיין שלהן שהגן מערעות את ההודאה הראשונה ומבקשות להוכיח את החיוב שנוצר מחמתה.